

*Фазан Тетяна,**аспірантка кафедри загальної педагогіки та андрагогіки
ПНПУ імені В.Г. Короленка (м. Полтава)*

Актуальність. Основною метою виховання в нашому суспільстві є гармонійно розвинена й суспільно активна особистість. Вона повинна володіти науковим світоглядом, високоморальним потенціалом, бажати і вміти працювати, бути багатою духовно і добре сформованою фізично. Іншими словами, бути наближеною до досконалості. У різних народів ідеали досконалості дуже схожі, вони поєднують в собі якості, які характеризують всебічно і гармонійно розвинену людину: розум, красу, високі моральні чесноти, фізичну силу, витривалість тощо. Тобто, всебічно розвинена людина – це та, в якій добре розвинені всі її сторони. Формування такого виховного ідеалу відбувалося під впливом багатьох факторів, які були актуальними в тій чи іншій місцевості. Саме вони зумовлювали виховні ідеали. Український ідеал у вихованні має джерелом християнство та його культу.

Мета дослідження полягає у проведенні історико-педагогічного аналізу духовно-морального виховання дітей при Православних монастирях України XIX ст.

Основний зміст. Християнство, яке прийшло на зміну греко-римській культурі в Європі, не відкинуло її педагогіку, а використавши, переробило в дусі євангельської науки [2, с. 23]. Воно внесло значні зміни в розуміння ідеалу людини, створеної на Образ і Подобу Бога. Педагогіка, беручи до уваги Царство Боже, як мету життя християнина, отримала сотеріологічний характер [5, с. 13]. В перші століття християнська педагогіка відійшла не тільки від грецького розуміння, а й взагалі від виховного ідеалу гармонійно розвиненої особистості. Це можна пояснити жорстокими переслідуваннями християн. На ґрунті цього розвивався строгий аскетизм, а відтак і педагогічні ідеї, в яких витіснялись фізична сторона розвитку людини. Ситуація не зазнала суттєвих змін і тоді, коли воно стало домінуючою релігією. В цей час утворюються два різні виховні ідеали: лицаря, основною чеснотою якого була мужність, і монаха, який прагнув бути високо освіченим [5, с. 15]. Але по суті в християнстві завжди прагнули до ідеалу гармонійно розвиненої особистості на християнській основі. Представником цього ідеалу в світській педагогіці був Я. Коменський. Його послідовники, серед яких і Ж. Руссо, і надалі розвивали цю ідею. Особливо яскраво ідеї всебічно і гармонійно сформованої людини розвивав Й. Песталоцці. Він, як і Ж. Руссо, велику увагу приділяв трудовому вихованню. Наші українські педагоги писали, що всяке вдосконалення повинно включати в себе фізичну і духовну сторони дитини. Духовне життя вони зводили до мислення, почуттів і волі, тобто розумової, естетичної і моральної сфери. Вони вважали, що всі вони повинні складати одну гармонійну цілісність, доповнюючи одне одного.

У моральному вихованні монастирсько-християнська педагогіка опирається на раціональне і таємне, які переплітаються між собою. Беручи початок із пізнання, воно мусить супроводжуватись вірою у відповідні ідеали, яке не повинне бути сліпим. Генератором розумової дії є душа. Тому поведінка людини, згідно православної педагогіки, залежить не так від того, як вона мислить, як від того, в якому стані її душа. Адже внутрішня сутність людини втілює в собі діалог раціонального й духовного. Тому педагогіка повинна долучатися до цього діалогу, відповідно приміряючи до нього свій виховний інструментарій [7, с. 122].

У монастирському фізичному вихованні православна педагогіка виходить з того, що тіло є храмом Святого Духа. Воно має воскреснути та бути прославленим у Небі. Тіло в єдності з душею і духом є рівноцінною складовою частиною людини, тому не можна його занедбувати. А навпаки, будь-яке вдосконалення людини повинно розпочинатися від плекання її фізичної природи, що створює фундамент для духовного розвитку. Хоч люди з кволим тілом при сильній волі багато чого можуть досягти, але довга та витривала праця, більш доступні здоровим і сильним. Для християнського світогляду, активність людини є не тільки прийнятною, а й похвальною. Однак будь-яка діяльність людини повинна мати моральну ціну, націленість на добро, яке повинно діяти через людину. Праця, в такому розумінні, буде вільною та узгодженою з християнською мораллю, діяльністю, на яку людина зважується у зв'язку з необхідністю досягнення тієї чи іншої людської мети в житті. Вона є необхідною умовою як для повноцінного тілесного життя і розвитку сил людини, так і для духовного. Це все лежить в основі християнського бачення трудового виховання [7, с. 123].

У монастирському виховному розумінні «гармонія» включає не тільки погодженість людини самої в собі, а і з природою, Богом, суспільством, передбачаючи взаємну відповідальність, рівновагу, порядок та пропорційність різних предметів і явищ [4, с. 72]. Для християнства ця погодженість тісно пов'язана з любов'ю яка означає взаємну єдність як з кожною частиною цілості в самій людині, так і усвідомлення нею того, що вона є частиною більшої цілості. Любити себе – не означає надавати перевагу якомусь одному виміру, а бачити значення кожної деталі у зв'язку зі всією особою [4, с. 72]. Те саме стосується і любові до іншого. Вона виражається через любов до Бога, який своєю любов'ю створив і відкупив увесь світ. Любити Бога – означає зустрітись в Ньому з кожною особою на землі. Така любов повинна поширюватися на природне довкілля, як Божий дар, до якого потрібно ставитись із пошаною. Як бачимо, саме любов у християнському розумінні забезпечує гармонійний розвиток людини та співіснування людини з цілим світом. Таким чином, ми побачили, що ідеал гармонійно розвиненої особи, зокрема дитини, формувався та корегувався під впливом історичних обставин, світогляду людей, їх культурного рівня, духовного та розумового розвитку. Тому, в залежності від цих чинників виховання і мало різний характер і ставило перед собою специфічні цілі і характерні для них для них завдання [4, с. 73].

Недільні школи, проповідь священника, хоч і дають знання, однак основну роль відіграє сім'я [5, с. 22]. В ній день за днем закладається фундамент, який згодом добудовує Церква. Таким чином сім'я відіграє роль «домашньої Церкви» [5, с. 22]. Мета, зміст і методи виховання в сім'ї мусять узгоджуватись з християнськими та носити педагогічний характер. Даючи життя, батьки поділяють творчу дію Бога, а виховуючи дітей – стають учасниками Його педагогіки [7, с. 170]. Тому ніхто не зможе замінити батьків у вихованні дитини. Вони багаті на винятковий виховний потенціал. В особливий спосіб вони знають своїх дітей, їхню неповторну ідентичність. А завдяки своєму досвіду знають секрети і можливості правдивої любові.

Метою монастирсько-християнського виховання є ширше значення, а саме воно дуже залежить від етносу, суспільно-політичного устрою держави. Українське виховання це є національне виховання, мета якого є служба Богу та Україні, є тісно пов'язана з православ'ям [5, с. 41]. Це зумовлено тим, що суспільство в Україні, починаючи від хрещення Русі, здебільшого було і є християнським. Мета такого монастирського виховання є розкриття індивідуальності дитини. Покладаючись на віру, потрібно дати дитині простір, так як вона сама по собі є доброю. Для християнської педагогіки основною метою виховання є розкриття образу Бога в дитині [5, с. 42]. Однак потрібно пам'ятати, що хоч людина у своїй природі є доброю, первородний гріх зробив свій негативний відбиток на ній, тому не

варто просто йти за природою дитини, а розкривати ті дари Божі, що сприяють виявленню образу Божого в ній. Крім того, головною ціллю для кожного християнина має бути Царство Боже [4, с. 75]. Він мусить прикладати максимум зусиль для реалізації цього Царства на землі і приготування до нього на небі. А найвищим взірцем для цього є Ісус Христос. На цих засадах стояв і видатний чеський педагог Я. Коменський. Визнаючи за мету життя «блаженство з Богом», та не відкидаючи цінність земного життя, він вважає його підготовкою до Небесного [2, с. 67]. Виконати своє призначення людина може лише тоді, коли буде справжньою людиною, а це можливе тільки через виховання, яке розпочинається з так званої материнської школи. Навчання і виховання мають бути в ній не тільки на теоретичному рівні, а в першу чергу нести наочний характер. Завдання й основи сімейного виховання тісно пов'язані з загально педагогічними. Найперші навички всього знання і мистецтв повинні прививатися дитині ще в перші роки життя. А все наступне виховання й освіта є тільки розширенням закладеного в сім'ї. Метою ж християнського виховання в родині повинно бути закладання фундаменту поступового постійного переходу дитини до вищого духовного рівня життя. Воно має здійснюватися разом з батьками. Таке виховання зовсім не означає однобічний розвиток тільки духовної сфери дитини, а й решти, в тому числі й фізичної. І саме таке виховання включає в себе гармонійний розвиток особистості, стремління до ідеалу, яким є Ісус Христос. Мета монастирсько-сімейного виховання зумовлює відповідний зміст та методи. Таке виховання повинно здійснюватись в трьох основних напрямках: розумовому, фізичному й моральному кожен з яких буде мати свої цілі, зміст та методи. Розмірковуючи про таке виховання, зустрічаємось із питанням: як виховувати, щоб зусилля вихователя-наставника дали бажаний результат?

Особливістю сучасної педагогіки є те, що на неї ще досі впливають авторитарні підходи колишнього Радянського Союзу. Навіть саме поняття «виховання» дотепер протиставляли поняттю «навчання» і визначали як цілеспрямований вплив на дитину, який був виключно діяльністю вчителя [7, с. 138]. Виховання для життя в умовах свободи передбачає розвиток душі та плекання сумління в людині [5, с. 44]. Це неможливо зробити без участі її самої та поза причетністю її до духовного. Крім того, виховання не обмежується взаємодією двох суб'єктів – вихователя-наставника та вихованця [3, с. 74]. В ньому беруть участь і зовнішні чинники. А в різних випадках вони відіграють різну роль та посідають в процесі виховання не однакове місце. О. Вишневський у книзі «Теоретичні основи педагогіки» подає деякі методи у педагогіці.

Метод навчання цінностей. Хоч знання духовно-моральних норм дитиною не забезпечує ще моральної поведінки, самі ці знання все-таки необхідні. Навчання цінностей може бути наперед продуманим і організованим, складаючи певну систему, яка передбачає їх послідовне вивчення. В практиці монастирсько-сімейного виховання системне навчання посідає важливе місце. Батьки-наставники, скажімо, навчаючи молитви, можуть одночасно вчити дітей християнських, національних чи інших цінностей, а також допомагати слабшим, любити ближніх, рідну землю та природу і т.д. Сутність принагідного навчання цінностей полягає в тому, що вони подаються не в «чистому виді», а в контексті реальних життєвих ситуацій. Перші три-чотири роки життя дитини воно має стихійний характер. У трохи старшому віці, їй, не нав'язуючи спеціальних розмов, а в процесі розповіді якоїсь біблійної історії, гри чи стосунків між членами родини, можна пояснити, хто такий Бог, як і чому Він нас любить, розповісти про минуле нашого народу, звичаї, мову тощо [3, с. 159].

Метод приучування. Його суть полягає в тому, що наставники намагаються прищепити певний елемент поведінки, спонукаючи вихованця якнайчастіше переживати його в процесі діяльності. Сюди належать звички дитини правильно поводитись за столом, казати «дякую» чи «будь ласка», молитися перед їжею, акуратно і вчасно виконувати домашнє завдання тощо. Цей метод орієнтує на якнайглибше засвоєння цінностей на рівні звичок, які характеризуються стійкістю і надійністю [3, с. 159]. Нерви людини, як вважає К.Ушинський, прагнуть навиків і звичок. А гарна звичка – це моральний скарб. Починати збирати його треба, коли дитина ще мала тоді дія легше переростає у звичку. Особливо сприятливі умови для цього – в сімейному вихованні, де існують широкі можливості для різних звичок [6, с. 133].

Метод схвалення й осудження. Цей метод означає позитивну або негативну оцінку поведінки чи якостей вихованця, висловлену особисто, без свідків. Публічне схвалення може мати позитивне значення, а осудження при свідках – переважно негативне. У всіх випадках реакція вихователя повинна бути обдуманною і обгрунтованою. Ні в якому разі не можна піддавати осуду вчинок, не з'ясувавши мотивів. Застосовувати цей метод треба обачно й нечасто. Негативним є як зловживання ним (крайні форми авторитарної педагогіки), так і цілковите нехтування [3, с. 163].

Метод виховання прикладом. Кожна людина свідомо чи не свідомо обирає якийсь приклад чи об'єкт для наслідування. Він служить орієнтиром для поведінки. Завдання наставників полягає в тому, щоб, з одного боку, стати зразком для наслідування, а з іншого, стимулювати пошук через ознайомлення з життям, вчинками та поведінкою інших людей. Цей метод виховання є найефективнішим. Демонстрування батьками тих поглядів і віри, які вони проповідують, найбільш сприятливо впливає на дитину. Так само негативно впливає на дитину лицемірне проповідування батьками моральних принципів, яких самі не дотримуються. Це призводить дитину до розчарувань. Батьки не мають права вимагати від дітей кращої поведінки, ніж власна [3, с. 165].

Це все загально-педагогічні методи виховання в родині. Вони тісно переплітаються з методами християнського виховання. Характерною ознакою у ньому є те, що до вихователя, дитини й зовнішніх чинників, які беруть участь у вихованні, долучається Божественна благодать дії Святого Духа. Без неї неможливе жодне християнське виховання. Вона проникає в такі глибини людського духу, в які ні жоден вихователь, ні різні зовнішні чинники, ні навіть сама дитина у своєму самовихованні не можуть сягнути. В основі усіх зовнішніх методів християнського виховання стоїть внутрішній – «оберігання серця» [4, с. 156]. Деякі Святі Отці називали його «очищення серця», «внутрішнє або душевне творення» [7, с. 198]. Суть цього методу полягає в зосередженні на підсвідомості з метою протистояти негативним проявам з початку їх розвитку, і таким чином приготувати місце для дії Святого Духа. Всі інші методи у стосунку до цього відіграють службу роль. До них належать: Молитва. Як фізичне життя припиняється із зупинкою дихання, так і духовне життя завмирає з опущенням молитви... Щоб завадити цьому, потрібно починати і розвивати молитву із самого раннього віку немовляти і безупинно підтримувати і поглиблювати її. Вона може проявлятися у формі домашніх правил (щоденні молитви), у участі у Богослужіннях. В ранньому віці можна навчити дитину робити на собі знак Святого Хреста, як однієї з форм молитви. У вихованні дуже корисний є вечірній іспит сумління, який добре впорядковує духовне життя дитини, а також розважання, яке поглиблює духовність. Важливим у цьому методі є те, щоб батьки не тільки навчили дитину молитись, а й самі молилися за неї [7, с. 200].

Піст. Святитель Ігнатій писав, якщо главою чеснот є молитва, то основою їх є піст. Він є початком боротьби з гріхом. Зосередження розуму на внутрішньому світі є початковим етапом морального розвитку. Для цього, в основному, і служить піст. Він виховує смирення, оскільки спонукає до самопізнання. Цей метод призводить до вивільнення розуму з-під влади тілесності і підпорядковує волі та серцю. В сім'ї піст діти сприймають в першу чергу з прикладу батьків. Не можна дозволяти дитині постити, якщо це може принести шкоду для її здоров'я. Батьки мусять пам'ятати, що піст повинен бути добровільним, тому не можуть до нього заставити дитину [7, с. 210].

Духовне читання. Сюди можна віднести також духовні бесіди, і таке інше, що може скласти духовну поживу дитини. Читання Святого Письма, історій про життя святих та іншої духовно літератури збуджує ревність до морального вдосконалення. У віці, коли дитина ще не вміє читати, наставники можуть розповідати їй біблійні історії, щось про Бога, святих тощо. Ціллю цього методу повинно бути внутрішнє засвоєння релігійних істин, що проникають у глибину душі. Дитина повинна відчувати Божу присутність в оточуючому світі і в собі [7, с. 214].

Участь у Святих Тайнах та інших Богослужіннях Церкви (храмове дійство). Святі тайни становлять собою педагогічну програму, яка охоплює все життя людини, всі її життєві обставини та випадки. Батьки ще немовлятам приносять дитину в храм, де вона отримує очищення від первородного гріха в тайні св. Хрещення та особливу благодать під час Миропомазання. Приступаючи до Причастя, вона приймає самого Бога; вплив якого на душу дитини незрівнянно глибший за будь-яку педагогіку. На особливу увагу у вихованні заслуговує Таїнство Сповіді. Воно спонукає до постійного духовного поступу, даючи можливість людині виправитися. Сповідь не тільки звільняє від гріха, а й оберігає від нього. Серед численних виховних засобів, якими послуговується храмове дійство, треба ще згадати про церковне мистецтво, основна функція якого є настановлення людини на добро і виховування моральності, що у християнстві завжди асоціюється з прекрасним, позитивні емоції духовної радості якого пов'язані з моральним змістом [7, с. 218].

Висновки. Завдяки проведеному аналізу видно, що метою монастирського виховання є гармонійно розвинена особистість, оскільки людська особа є багатогранною. Необхідно ствердити, що надзвичайно важливим у виховному завданні наставників є те, щоб вони переглянули свої засади, яких притримуються, чи дійсно ті узгоджуються з християнством. Головною ціллю для християнина є Царство Боже, тому християнська родина повинна ставити собі за мету, допомогти дитині прямувати до нього, обожествлюючись та духовно зростаючи при цьому.

Резюме. Українське монастирсько-християнське виховання це є національне виховання, мета якого є служба Богу та Україні, є тісно пов'язана з православ'ям. Це зумовлено тим, що суспільство в Україні, починаючи від хрещення Русі, здебільшого було і є християнським. Мета такого монастирського виховання є розкриття індивідуальності дитини. Покладаючись на віру, потрібно дати дитині простір, так як вона сама по собі є доброю. Для християнської педагогіки основною метою виховання є розкриття образу Бога в дитині.

Резюме. Украинское монастырско-христианское воспитание это является национальным воспитанием, цель которого является службой Богу и Украине, и тесно связано с православием. Это предопределено тем, что общество в Украине, начиная от крещения Руси, по большей части было и является христианским. Цель такого монастырского воспитания является раскрытием индивидуальности ребенка. Полагаясь на веру, нужно дать ребенку пространство, так как он сам по себе является хорошим. Для христианской педагогики основной целью воспитания является раскрытие образа Божия в ребенке.

Summary. This Ukrainian monasterial-christian education is national education a purpose of which is service God and Ukraine, and it is closely related to orthodoxy. It is predefined that society is in Ukraine, beginning from christening of Rus, mostly it was and is christian. A purpose of such monasterial education is opening of individuality of child. Depending upon a faith, it is needed to give a child space, because he in itself is good. For christian pedagogics the primary purpose of education is opening of appearance of Bozhiya in a child.

Література

1. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори / Г.Ващенко – Дрогобич, 1997. – 213 с.
2. Вихрущ В., Карагодін В., Тхоржевська Т. Основи християнської педагогіки / В. Вихрущ, В. Карагодін, Т. Тхоржевська – Тернопіль, 1999. – 167 с.
3. Вишневський О. Людина в концепції традиційно-християнського виховання // Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України: Наукові записки. – Т.ІІІ. – Острог, 2000. – 639 с.
4. Зеньковский В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. Зеньковский – Москва, 1996. – 272с.
5. Пестов Н. Православное воспитание детей / Н. Пестов – Санкт-Петербург, 1999. – 152 с.
6. Ушинский К. Труд в его психическом и воспитательном значении. Семейное воспитание. Хрестоматия / К.Ушинский – Москва, 2001. – 408 с.
7. Шестун Е. Православная педагогика / Е. Шестун – Самара, 1998. – 576 с